

ČESKÉ KNIHOVNICTVÍ V KONTEXTU SVĚTOVÝCH TRENDŮ

Bohdana Stoklasová (s využitím podkladů Marie Balíkové, Hanuše Hemoly, Adolfa Knolla, Hany Nové, Jindřicha Pilaře, Jiřího Polišenského a Aleny Suchánkové), Národní knihovna ČR

Úvod – struktura příspěvku a zvolená metodika

Příprava příspěvku na téma České knihovnictví v kontextu světových trendů nebyla snadným úkolem. Zatímco původní představa o struktuře příspěvku se v průběhu jeho přípravy příliš nezměnila, plánovaná a použitá metodika se liší dosti zásadně.

Struktura příspěvku se opírá o hlavní knihovnické procesy, kterými jsou získávání dokumentů, zpracování dokumentů, správa a ochrana dokumentů a nakonec nejdůležitější služby. Přidala jsem dva další bloky: vzdělávání (tento blok bude pojednán formou samostatného koreferátu) a mezinárodní spolupráce.

K tématu jsem se snažila přistoupit zodpovědně. Měla jsem v plánu srovnávací studii opřenou o analýzu zahraničních i domácích dokumentů. Analýza zahraničních dokumentů (katalogy velkých světových knihoven a zahraniční odborný tisk) byla prvním zklamáním – výsledkem bylo několik monografií a řada článků k opakujícím se tématům: digitalizace (především historických dokumentů), národní bibliografie, retrospektivní konverze katalogů, katalogizace (jmenná i věcná), sušení dokumentů po povodních, portály, WebArchiv, koncepce Národní digitální knihovny a dlouhodobá ochrana dokumentů, Parlamentní knihovna a v poslední době hlavně novostavba Národní knihovny ČR (NK ČR). Opakující se témata, opakující se jména. Všechny dokumenty i autory jsem znala. Dalším zdrojem podkladů měla být rešerše, kterou jsem zadala zkušeným kolegům-specialistům z Knihovnického institutu. Jejich reakce: „v zahraničí se k tomuto tématu nenajde nic, co byste neznala, soustředíme se na domácí dokumenty“, mne po výše uvedené zkušenosti nepřekvapila. Poněkud mne ale zaskočil výsledek obsáhlé rešerše. Neobsahovala téměř žádné použitelné podklady. Většina dokumentů byla typu příspěvků, které M. Svoboda označuje nemilosrdným, leč bohužel trefným názvem: „kolik jsme nadojili“ a důrazně před nimi varuje. Několik málo příspěvků obsahujících náznak strategických úvah, zobecnění a/nebo srovnání se zahraničními trendy bylo staršího data.

Po analýze dostupných podkladů jsem stála před rozhodnutím, zda příspěvek úplně vzdát, nebo vzdát jen srovnávací studii dle standardní metodiky a použít metodiku jinou. Zvolila jsem druhou variantu a rozhodla se požádat o podklady přímo kolegy, jejichž jména se opakovala v příspěvech publikovaných v zahraničí (s výjimkou dr. Sosny, protože téma Parlamentní knihovna je s ohledem na obecný charakter příspěvku poněkud specifické). Dále na svých četných zahraničních cestách pravidelně oslovuji zahraniční kolegy od ředitelů knihoven až po řadové pracovníky s jedinou otázkou: Které z výsledků českého knihovnictví z poslední doby znáte a pokládáte je za významné?

Předkládám několik typických odpovědí, které jsou seřazeny zhruba podle frekvence, v níž se opakovaly. S výjimkou novostavby NK ČR, která dnes ještě zdaleka není ve stadiu, aby ji bylo možno pokládat za významný výsledek, a její popularita je do značné míry způsobena jejím nekonvenčním a nepřehlédnutelným vzhledem a obecnou mediální popularitou, se jedná o čerstvý obrázek o známosti výsledků českého knihovnictví v zahraničí. Zde je třeba připomenout, že odborná kvalita výsledků je nepochybně důležitá, ale sebekvalitnější výsledek publikovaný pouze v češtině pro zahraničí neexistuje. Z některých formulací, které jsem záměrně neupravovala, vyplývá, že výsledky celých týmů jsou zpravidla spojovány s osobou, která je v zahraničí prezentuje. Kromě toho, že je výsledky nutné publikovat v angličtině, je třeba je i kvalitně osobně prezentovat. Na druhé straně kvalitní prezentace našich odborníků obecného charakteru nikdo nezmínil. Důležité jsou tedy dvě věci: výsledek, který může sloužit pro zahraničí jako inspirace + prezentace. Jedno bez druhého (zřejmě s výjimkou určitých zcela převratných teorií) si zahraniční odborníci nezapamatují.

1. Máte úžasnou novou budovu Národní knihovny (velmi často odpověď padla skutečně v přítomném čase. Zahraniční kolegové si buď myslí, že budova už stojí, nebo netuší, jak dlouhá a trnitá bude cesta od vítězného návrhu k realizaci).

2. Obdivujeme váš přístup k digitalizaci, Manuscriptorium je skvělý nápad, jeho úroveň i obsah zejména v poslední době se velmi zvedly. Potřebovali bychom u nás někoho, jako je pan Knoll. (cenu JIKJI jsme si tedy určitě zasloužili. Vzhledem k tomu, že novostavbu NK nelze považovat za odborný výsledek, Manuscriptorium jednoznačně vede).

3. Váš portál UIG (anglická zkratka, pod níž je v zahraničí známa JIB) pro nás byl od počátku nesmírným překvapením a vzorem (jedná se o hlasy ze severských zemí a Nizozemska, což je s ohledem na celkovou vyspělost těchto zemí příjemné).

4. Koncepce Národní digitální knihovny a centrálního digitálního repozitáře včetně jeho vztahu k institucionálním repozitářům jsme použili/použijeme i pro naši národní koncepci (smutnou ironií je, že naše Koncepce, o níž dnes chtějí příspěvek na řadě významných konferencí a dalších akcí, zůstává stále jen na papíře).

5. Váš přístup k mezinárodním standardům v oblasti katalogizace (především jejich aplikace již v polovině 90. let a jejich minimální „znásilňování“) je pro nás vzorem.

6. Je obdivuhodné, jak jste si poradili s důsledky povodní, spolupráce českých knihoven byla velmi dobrá. Vakuová komora je opravdu takové monstrum, nebo tak vypadá jen na obrázku?

7. Pozorně sleduji a využívám výsledky vaší Parlamentní knihovny. Pozdravujte jejího ředitele a řekněte mu, že měl vynikající referát (nevím, který referát to byl, ale toto nebyl jediný hlas, který ho připomněl).

8. Česká národní bibliografie na CD má od počátku velmi dobrou úroveň. Jak se vám povedlo zajistit retrospektivní konverzi celého 20. století?

Dále již následuje porovnání českého knihovnictví a světových trendů rozdělené do bloků zmíněných v úvodu.

Získávání dokumentů

Po roce 1989 nastala v oblasti doplňování fondů českých knihoven paradoxní situace. Spolu s nově nabytou svobodou knihovny sice získaly teoretickou možnost neomezeného doplňování nových přírůstků v návaznosti na akviziční profil včetně zaplnění děr z minulosti, silně omezené finanční prostředky ovšem neumožňují tuto možnost naplnit. K navýšení finančních prostředků na doplňování fondů došlo v posledních letech u elektronických dokumentů díky grantům, které ovšem nedávají s ohledem na svoji časovou omezenost záruku stability. U klasických dokumentů je situace velmi tristní. Zjednodušeně řečeno: podstatně lepší je situace v oborech, které staví především na elektronických zdrojích. Existuje však množství oborů závislých především na tištěných dokumentech a zde je situace skutečně alarmující.

Výše finančních prostředků na doplňování fondů se v českých knihovnách mnoho let pohybuje v lepším případě zhruba na stejné nominální úrovni. Velmi často ovšem reálně klesá jako přímý důsledek v podstatě neměnných rozpočtů knihoven, z nichž je nutné pokrýt nárůst osobních nákladů, služeb externích subjektů, energií atd. Reálná hodnota je nepříznivě stlačována dalšími vlivy, jako jsou stálý nárůst cen domácích a zahraničních dokumentů, stálý nárůst cen předplatného (např. ceny zahraničních periodik jsou navyšovány cca o 8-10% ročně),

Americká firma Electronic Publishing Services uvádí, že ceny časopisů vzrostly v letech 1986-2001 o 215 % a počet nakupovaných titulů se snížil o 5,1 %. Tabulka ukazuje, jaký je růst cen tištěných periodik v různých oborech za roky 1999–2003. Za povšimnutí však také stojí to, že se v posledních letech zvyšují ceny časopisů u humanitních a společenskovědních oborů více než u přírodních věd.

Obor	Průměrný nárůst v % r. 1999-2003
Časopisy pro volný čas	64,98
Politické vědy	1,39
Pedagogika □	47,13
Geografie	44,75
Ekonomika, obchod	44,69
Sociologie	44,63
Psychologie	43,53
Chemie	42,79
Věda obecně	42,21
Právo	41,53

Negativně se projevují platby DPH, inflační indexy, kursovní pohyby, rostoucí ceny poštovního apod., přičemž využívání všech druhů slev a výhodných nabídek je v akviziční práci samozřejmostí. Na druhé straně stále roste světová vydavatelská produkce, zvyšuje se počet vydávaných titulů domácí produkce, výrazně se mění struktura nabídky (elektronické zdroje).

Jako ilustrativní příklad využijeme finanční prostředky dostupné na doplňování fondů v NK ČR. V současné době jsou finanční prostředky na doplňování fondů kryty z rozpočtu NK ČR, z účelové dotace MK, určitou měrou z projektů/grantů, jejichž budoucnost je nejistá.

Rozpočet NK ČR na doplňování fondů v letech 1995–2005 v tisících Kč (v r. 1996 účelová neinvestiční dotace MK ČR ve výši 10 mil Kč, od r. 1998 rozpočet obsahuje každoroční účelovou neinvestiční dotaci MK ČR ve výši 15 mil Kč na nákup dokumentů):

Rok	1995	1996	1997	1998	1999
tis. Kč	16.500	17.450	10.000	19.079	18.027

Rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005
tis. Kč	16.410	16.385	16.138	15.955	15.962	18.133

(Pro ilustraci uvádíme příklad rozpočtu na doplňování fondů některých knihoven vesměs z let 2003–2005; většinou jsou tyto analytické údaje těžko dostupné: British Library 14,433.000 GBP; Bavorská státní knihovna 10,904.000 EUR; Královská knihovna Kodaň 18,954.000 DKK; Rakouská národní knihovna 934.800 EUR; Skotská národní knihovna 865.500 GBP; Španělská národní knihovna 4,200.000 EUR; Univerzitní knihovna Helsinky 790.000 EUR; Univerzitní knihovna Řezno 3,560.000 EUR; Ruská státní knihovna 40,1 mil RUB; Městská knihovna Lyon 2,035.500 EUR).

Obecně musíme konstatovat, že přímou dosažitelnost dokumentů poskytuje velkou měrou z podstaty. **Dlouhodobě a soustavně se prohlubuje propad mezi povinnostmi a společenskou potřebou budovat obsahově kvalitní fondy a mezi reálnými možnostmi českých knihoven.** Toto konstatování bylo potvrzeno v NK vlastním zjištěním mezinárodní srovnávací metodou Konspektu [1] (tj. hodnocení obsahové úrovně fondů v daných tematických skupinách ve třech kritériích – současný stav, současná akviziční politika a cílový stav) a výsledky veřejné ankety hodnotící úroveň služeb (leden 2007 – zejména oblast zahraničních dokumentů je hodnocena převážně úrovnemi spíše dobrá – průměrná – spíše špatná).

Situace velkých univerzálních vědeckých knihoven je ještě podstatně horší než v NK ČR. Doplňování zahraničních dokumentů je většinou velmi omezené, v některých knihovnách prakticky neexistuje. Rostoucí tlak studentů, profesorů a vědeckých pracovníků univerzit na fondy NK a dalších univerzálních vědeckých knihoven svědčí o tom, že až na výjimky není, na rozdíl od zahraničí, kvalita univerzitních knihoven podstatnou prioritou většiny našich univerzit a pro studenty není jedním z rozhodujících kritérií pro volbu univerzity. Studium na našich univerzitách je ve srovnání se zahraničím podstatně méně založeno na aktivní práci s odbornou literaturou, projektech atd. Analýza opakujících se výpůjček v NK svědčí o tom, že v lepším případě student vystačí u zkoušek se skripty příslušného pedagoga doplněnými několika málo doporučenými tituly, v horším případě pouze s jeho skripty. Pro obě strany je to pohodlné, na některých univerzitách dokonce studenti dostanou skriptu k jednotlivým předmětům k dispozici vypálená na CD nebo prostřednictvím internetu. Tlak na doplňování a studium kvalitních nových dokumentů tak není velký. Pokud příslušná fakultní nebo katederní knihovna zakoupí kvalitní dokumenty, velká část putuje do knihoven profesorů a studenti nemají šanci se k nim dostat.

Negativní důsledky dlouhodobého podfinancování doplňování fondů: dlouhodobě chybí prostředky pro systematické rozvíjení kvalitního zastoupení dokumentů v profilových oborech jednotlivých knihoven, pro prohlubování obsahové úrovně sbírek, pro zprostředkování nových poznatků a vývojových trendů v profilových oborech. To je velmi zřetelné zejména

v oblasti doplňování zahraničních dokumentů a je lhostejné, zda se jedná o knihy nebo periodika. Trvale se snižují doplňované knižní tituly zahraniční provenience a doplňují se jen nejnútnejší tituly, zejména referenčního a příručkového charakteru. Trvale se snižuje počet odebíraných titulů zahraničních periodik. V oblasti doplňování domácích dokumentů jsou podobné problémy. Zdánlivě lépe jsou na tom knihovny s právem povinného výtisku, ale jak určuje knihovní zákon, tato produkce je určena především pro konzervační (archivní) účely. Doplňování dalších exemplářů současné domácí literatury pro studijní účely trvale klesá. Mizivé je retrospektivní doplňování domácích dokumentů (tj. dříve vydaných), které v našich fondech chybějí. Tyto tituly se dají většinou získat jen prostřednictvím antikvariátů a knižních aukcí, kde jsou velmi vysoké ceny a mnohdy nám proto nenávratně uniknou významná díla (např. bibliofilie, soukromé tisky, vzácná vydání aj.).

Krátkodobě výrazně lepší je situace v oblasti elektronických zdrojů, ale ty jsou zatím hrazeny z časově omezených grantů (individuální nebo konsorciální přístupové licence) bez záruky kontinuity.

Do r. 2000 byly zahraniční elektronické databáze nakupovány do českých knihoven, většinou akademických, z finančních důvodů jen velmi sporadicky. Zásadní změnou v získání a zpřístupnění elektronických informačních zdrojů bylo vyhlášení čtyřletého programu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR v r. 1999 „Informační zdroje pro výzkum a vývoj“ (LI). Vybráno bylo 62 projektů v celkové hodnotě zhruba 130 mil. Kč. V rámci programu bylo do knihoven zakoupeno velké množství databází z různých oborů a služby českých knihoven se dostaly na stejnou úroveň jako poskytují zahraniční knihovny, především v západní Evropě a USA. Způsob financování je však zásadně odlišný – v zahraničních knihovnách byla vytvořena oficiální konsorcia knihoven, která na službu přístupu do databází sdružují finanční prostředky. Ve střední a jižní Evropě a v pobaltských státech byla konsorcia ustanovena v letech 2002-2003 s podporou programu Sorosovy nadace eIFL (Electronic Information for Libraries Direct).

Na program LI navazuje program „Informační infrastruktura výzkumu“ – 1N [2], opět financovaný MŠMT ČR na roky 2004–2008. Do programu 1N bylo zasláno 196 projektů, z toho 36 jich bylo přijato s finančním zajištěním do roku 2008. Finanční částka na program 1N je zhruba 130 mil. Kč na rok. Mezi schválené projekty, které navazují na předchozí program LI, patří pokračování přístupu k databázi Web of Science a multioborových databází EBSCO a konsorciální přístup ke službě OCLC FirstSearch pro 16 nejvýznamnějších českých knihoven. Oborově je dále pokryta technika, lékařství, přírodní vědy, zemědělství, ekonomie a humanitní vědy. U někte-

rých projektů programu LI a IN je/byla finanční spoluúčast knihoven, avšak ne příliš vysoká. Knihovny si u některých projektů (např. ProQuest), které byly schváleny ale ne finančně hrazeny z programu MŠMT ČR, zaplatily přístupy do některých databází z vlastních rozpočtů. V těchto případech v porovnání s programem LI došlo k výraznému snížení jak rozsahu databází, tak i počtu knihoven. Existovaly také snahy o vytvoření neformálních konsorcií s vlastním financováním (např. přístup do databáze PCI), ale ve většině případů nebyly realizovány z důvodu nedostatku financí na přístup do databází v rozpočtech knihoven.

Po skončení IN – pokud by nepokračovala finanční podpora MŠMT ČR, dojde k výraznému poklesu zpřístupňovaných databází v knihovnách (a tím samozřejmě k omezení přístupu čtenářů a uživatelů k odborným informacím). Zřizovatelé knihoven nejsou připraveni (ochotni) navyšovat rozpočty knihoven na akvizici tištěných ani elektronických informačních zdrojů.

Mimo rámec uvedených finančních požadavků existují další faktory, které, jestliže nastanou, budou mít výrazný negativní vliv na doplňování fondů českých knihoven. Jedná se o důsledky uvažované zásadní změny v sazbách DPH (v současné době platíme 5% DPH za tištěné knihy a časopisy, za elektronické zdroje 19% DPH).

Situace v oblasti doplňování „klasických“ dokumentů do fondů českých knihoven je v porovnání se zahraničními knihovnami (bohužel i s mnoha postkomunistickými) dlouhodobě velmi špatná. Doplňování elektronických zdrojů se díky grantům dostalo na úroveň srovnatelnou se zahraničím. Chybí však záruka kontinuity.

Chronické podfinancování neumožňuje ve většině knihoven budování fondů v souladu s jejich dlouhodobým strategickým plánem, v důsledku toho zřejmě většina českých knihoven pokládá existenci strategických plánů doplňování fondů a od nich odvozené akviziční politiky za zbytečnost. Jasně formulované strategie doplňování fondů a akviziční politika veřejně přístupná na webových stránkách našich knihoven jsou spíše výjimkou, což komplikuje orientaci uživatelů ve fondech českých knihoven, ale i snahy o koordinované budování fondů českých knihoven. Doplňování fondů mnoha českých knihoven se řídí spíše subjektivním odhadem jednotlivců než propracovanou a pravidelně aktualizovanou (v návaznosti na vývoj strategie instituce, potřeb uživatelů a dostupných finančních prostředků) a veřejně přístupnou akviziční politikou. I zde je velký rozdíl ve srovnání se zahraničím.

Zpracování dokumentů

Po roce 1989 získaly české knihovny vedle možnosti svobodného doplňování fondů, kterou s ohledem na omezené finanční prostředky využily jen částečně, i možnost svobodné výměny bibliografických záznamů se zahraničím, kterou využily plně. Předpokladem ovšem byl radikální zásah do způsobu zpracování ve smyslu přijetí zahraničních standardů. V roce 1994 rozhodla Rada ředitelů CASLIN o přijetí formátu UNIMARC a katalogizačních pravidel AACR2R. Jednalo se o radikální krok, který měl pro zapojení českých knihoven do mezinárodní spolupráce v oblasti zpracování dokumentů v rovině teoretické i praktické mimořádný význam. Jeho dopad do praxe českých knihoven byl ale poměrně tvrdý.

Devadesátá léta přinesla do oblasti zpracování v mezinárodním kontextu řadu změn, na které bylo nutné reagovat:

- a) změnilo se bibliografické prostředí, začaly se zpracovávat nové typy dokumentů, začal růst i počet titulů tradičních dokumentů;
- b) výrazně se změnila možnost přebírání záznamů a kooperace knihoven při zpracování;
- c) došlo k prudkému vývoji informačních technologií a změnily se nároky uživatelů, což se projevilo v požadavcích na vyhledávání a zpřístupnění dokumentů (a tím pádem i zpracování).

Tyto vlivy se prolínají a projevují se jak v naší dosavadní činnosti (implementace četných aktualizací pravidel, formátů, vývoj souborů autorit), tak ve vývoji nových standardů (pravidla, metadata). Vzhledem k vývoji se oblasti zpracování věnuje na konferenci Knihovny současnosti 2007 celá řada příspěvků.

Mezinárodní trendy v oblasti zpracování dokumentů a reakce na ně:

Dochází k **přizpůsobení základních standardů nové situaci, vznikají mezinárodní katalogizační pravidla, obecně dochází k vyšší standardizaci zpracování** s ohledem na vícenásobné mezinárodní využití vzniklých záznamů. NK se ve spolupráci s příslušnými pracovními skupinami [3] podílí na vzniku řady dokumentů (katalogizační principy, MDT, kategorizační schéma pro potřeby Konspektu) a připomínkuje předložené návrhy (podrobněji viz další text).

Vznikl popis optimálního modelu: Funkční požadavky na bibliografické záznamy. Materiál je k dispozici v českém překladu pod názvem Funkční požadavky na bibliografické záznamy [4]. Model byl publikován v roce 1998. O rok dříve byl oficiálně představen na konferenci IFLA a řadě dalších akcí s tím, že během několika málo let (původně se hovořilo o časovém horizontu 2002) dojde ke zcela zásadní revoluci v oblasti zpracování, zejména pak k radikální změně katalogizačních pravidel. Toto tvrzení vyvo-

lalo pochopitelné obavy českých katalogizátorů, kteří se ještě zcela nesrovnali s přechodem na AACR2R a již jim hrozila další radikální změna. S ohledem na stovky miliónů existujících záznamů, které není možné zcela přepracovat, však probíhá plánovaná revoluce podstatně pomaleji – od vývoje mezinárodních katalogizačních principů až po přípravu nových pravidel.

Vývoj mezinárodních katalogizačních principů

Ustanovení mezinárodních zásad katalogizace projednává IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code v letech 2003–2007, ukončení připomínkování a vydání konečného textu se očekává v roce 2008 [5,6,7].

Příprava nových pravidel

Na vývoj mezinárodních katalogizačních principů navazuje příprava nových katalogizačních pravidel známých pod názvem Resource Description and Access (dále RDA) [8,9] Vývoj mezinárodních katalogizačních principů i přípravu nových pravidel systematicky monitorujeme, členové pracovních skupin i knihovnická veřejnost má dostatek informací o vývoji v češtině i angličtině, úpravy pravidel budou včas promítnuty do české katalogizační praxe.

Nové trendy v autoritách

Podle vzoru materiálu Funkční požadavky na bibliografické záznamy vznikl návrh dokumentu **Funkční požadavky na autoritní záznamy** - Functional Requirements for Authority Records (Draft) [10]. Poté, co IFLA označila dlouholeté snahy o vytvoření jediného mezinárodního souboru autorit za nepraktické a nereálné, objevily se snahy o vytvoření virtuálního mezinárodního souboru autorit - VIAF. Základ položily Library of Congress a Deutsche Nationalbibliothek [11]. ČR disponuje kvalitním souborem národních autorit a projevila zájem o spolupráci. V rámci VIAF se však pravidla pro zapojení dalších institucí teprve připravují.

NK ČR se inspirovala projektem Deutsche Nationalbibliothek a německé verze Wikipedie na propojení personálních hesel Wikipedie (pomocí autorit) a knihovního katalogu DDB a nabídla podobnou spolupráci české verzi Wikipedie. Návrh se setkal s pozitivním ohlasem [12].

Věcné zpřístupnění

Základem věcného zpracování a zpřístupnění v českých knihovnách jsou klasifikační systém MDT v kombinaci s českými ekvivalenty předmětových hesel Library of Congress. Systém MDT je mezinárodní a

tudíž mezinárodně srozumitelný, předmětová hesla pořizovaná v NK jsou bilingvální (česko-anglická). Tuto skutečnost velmi oceňují zahraniční knihovny, které přebírají záznamy české produkce pořizované v ČR prostřednictvím největšího světového souborného katalogu WorldCat. Anglické ekvivalenty předmětových hesel jsou velmi užitečnou pomůckou i pro české uživatele při prohledávání informačních zdrojů v anglickém jazyce – ať již se jedná o jejich nativní prostředí nebo integraci prostřednictvím portálů.

Čeští odborníci z oblasti věcného zpracování sledují mezinárodní trendy nejen pasivně na teoretické úrovni, ale aktivně se účastní mezinárodních projektů zabývajících se aktuálními tématy. K těm dnes patří především **vícjazyčné vyhledávání**. NK ČR je koordinátorem projektu MSAC [13]. Významným zdrojem poznání o perspektivních trendech vícejazyčného vyhledávání v přirozeném jazyce byla účast v projektu M-CAST [14].

V mezinárodním kontextu je dnes významným trendem **obohacení bibliografických záznamů o obsahy a obálky popisovaných dokumentů**. V souvislosti s novelou autorského zákona, která od poloviny r. 2006 umožňuje obohatit bibliografické záznamy o obsahy popisovaných dokumentů, byl zahájen pilotní projekt připojování obsahu dokumentů do bibliografických záznamů. Cílem je otestovat způsob zapojení obsahu do bibliografických záznamů a jejich prezentaci pro uživatele i možnost předání v rámci bibliografických záznamů dalším institucím. Na projektu se v rámci sdílené katalogizace podílejí tři knihovny s právem úplného povinného výtisku (NK, MZK a VKOL).

V zahraničí jsou velmi žádané naše příspěvky o aplikaci **metody Konpektu** [1], v poslední době pak zejména tematická mapa fondů [15]. Tematická mapa fondů poskytuje kvalitní popis obsahu fondů a přispívá tak ke komplexnímu zpřístupnění knihovních fondů a ke snadné navigaci uživatelů hledajících informace k určitému tématu. Výrazným způsobem též posiluje koordinaci v oblasti budování a využívání knihovních fondů v českých knihovnách. Cílem tematických map knihovních fondů je umožnit získání základní informace o tematickém profilu fondů jednotlivých institucí bez podrobných bibliografických informací a vyhledávání dokumentů jednoduchým a uživatelsky vstřícným způsobem.

Katalogizační politika

Průběžně je třeba reagovat na změnu existujících mezinárodních katalogizačních nástrojů. Pohyb v této oblasti je zřejmý ze seznamu rozpracovaných dokumentů nacházejících se ve stadiu schvalování, který je dostupný na stránkách katalogizační politiky NK v rubrice Materiály k připomínkování [16]. Většina aktivit v oblasti české katalogizační politiky spadá do

kompetence specializovaných pracovních skupin zastřešených Radou pro katalogizační politiku [3]. Jedná s o stabilizovanou platformu, jejíž organizace i výsledky jsou v zahraničí vysoce ceněny.

Významným počinem poslední doby, který vytvořili odborníci z vysokoškolských knihoven, je Metadatový soubor pro elektronické vysokoškolské kvalifikační práce v ČR [17]. Návrh vychází z analýzy zahraničních standardů používaných pro popis vysokoškolských kvalifikačních prací a má mimořádný význam pro celonárodní sjednocení zpracování v této oblasti.

Souborný katalog a sdílená katalogizace

Projekt CASLIN [18] kladl v oblasti zpracování od počátku (od r. 1991) velký důraz na **standardizaci a spolupráci (sdílenou katalogizaci) v rámci centrálního souborného katalogu**. Cíle v oblasti standardizace, která je nezbytným předpokladem spolupráce sdílené katalogizace, se podařilo splnit velmi brzy a kvalitně. Cesta ke spolupráci v rámci centrálního souborného katalogu [19] však byla velmi dlouhá, trnitá a někdy dokonce velmi dramatická. Centrální souborné katalogy vznikaly v zahraničí velmi snadno v době počátků automatizace knihoven, kdy jeden systém přinesl řešení pro řadu knihoven, které prozatím kvalitním knihovnickým systémem nedisponovaly (Severské země, Slovinsko atd.). U nás byla situace odlišná – integrované knihovnické systémy byly implementovány dříve v univerzitních a dalších menších knihovnách než v největších knihovnách. Snaha o centralizaci koordinaci tak přišla pozdě – v době reálné existence heterogenního prostředí. Služby nabízené centrálním souborným katalogem měly dlouho problematickou kvalitu, postupně vznikla paralelně řada souborných katalogů sdružujících knihovny se stejným systémem a/nebo zaměřením. V roce 2001 zahájil svoji činnost portál Jednotná informační brána [20], který nabídl velmi příjemnou možnost přebírání záznamů. Významným mezníkem v rozvoji a rozšíření Souborného katalogu ČR bylo kromě ukončení snah o vývoj proprietárního systému a jeho převedení pod systém ALEPH především vypracování Koncepce rozvoje Souborného katalogu ČR do roku 2010 [21] a její praktické naplňování. Souborný katalog ČR zaznamenal v posledním roce nebyvalý příliv účastníků i záznamů. V současné době existuje v ČR stabilní centrální Souborný katalog ČR a vedle něho virtuální souborný katalog v rámci JIB. Velmi vhodně se doplňují. I když s ohledem na heterogenní prostředí Souborný katalog ČR neaspiruje na model plně sdílené katalogizace, sdílená katalogizace k jeho plnění přece jen významně přispívá. Tři velké české knihovny s právem úplného povinného výtisku spolupracují v režimu sdílené katalogizace na zpracování české knižní produkce, což vede ke zrychlení zpracování, zkvalitnění a obohacení záznamů

(v poslední době např. o obsahy a obálky), které jsou k dispozici v Souborném katalogu českým knihovnám. Země, kde vznikaly v 70. a 80. letech centrální souborné katalogy na bázi proprietárních systémů procházejí dnes krizí – proprietární systémy nasazené jen v jedné zemi nejsou většinou schopny reagovat na měnící se požadavky uživatelů a vysokou míru integrace všech zdrojů v jednom prostředí. Souborný katalog ČR je v současné době budován pod systémem, který lze snadno integrovat s dalšími nástroji a jehož provoz je stabilní. Pracovníci Souborného katalogu ČR se tak mohou plně soustředit na práci se záznamy a uživateli, což je nepochybně jedna z příčin jeho renesance v současné době. Míra originální katalogizace v českých knihovnách však zůstává v porovnání se zahraničím stále velmi vysoká.

Oblast zpracování dokumentů vychází z mezinárodního srovnání poměrně dobře. Důsledné uplatňování mezinárodních standardů umožňuje snadné předávání záznamů českých dokumentů do zahraničí a naopak přebírání dokumentů zahraničních. Na mezinárodní úrovni funguje spolupráce a přebírání/předávání záznamů relativně dobře, určité rezervy jsou v přebírání a předávání záznamů v celonárodním měřítku. I když se spolupráce českých knihoven v oblasti katalogizace postupně zlepšuje, procento originální katalogizace je v porovnání se zahraničím stále vysoké.

Správa a ochrana dokumentů

Správa a ochrana dokumentů (fondů) se musí v současné době soustředit jak na fondy analogových dokumentů, tak na digitální dokumenty, ať již se jedná o digitalizované dokumenty nebo dokumenty publikované v digitální podobě. Postupem času dochází k rozpadu dokumentů tištěných na kyselém papíře. Nestabilní nosič v kombinaci s častým využíváním dokumentů vedou k jejich rozpadu a vyřazení z půjčování. Hranice mezi analogovými a digitálními dokumenty se tak stává méně ostrou – ohrožené analogové dokumenty lze často zpřístupnit pouze v digitální podobě. Rozdíl mezi ochranou analogových a digitálních dokumentů vystihl ve svém příspěvku [22, s. 7, 10] velmi dobře Abdelaziz Abid: **Pro ochranu analogových dokumentů většinou stačí uložení v optimálních podmínkách, dostatečná kontrola fyzického stavu a minimální využívání. U digitálních dokumentů je situace podstatně složitější. Jejich ochranu lze přirovnat k udržování plamene – je nutné se mu věnovat neustále, udržovat ho a čistit. Jinak zhasne a nenávratně zmizí. Při správné péči ale může být věčný.**

Analogové dokumenty

Analogové dokumenty potřebují pro svoji ochranu (zjednodušeně řečeno) především **dostatek prostotu s dobrými klimatickými podmínkami, u dokumentů, které mají být uloženy dlouhodobě, je nutné minimalizovat jejich využívání v původní podobě a aplikovat určitá ochranná opatření.** Dostatek prostoru a dobré klimatické podmínky může poskytnout jak historická budova (především pro historické fondy), tak novostavba. Kromě potřeby reagovat na změněné požadavky uživatelů je právě správa a ochrana fondů jedním z důvodů výstavby nových knihoven nebo rekonstrukce knihoven starších. Zatímco v nedávné minulosti jsme jen smutně hleděli na výstavby a rekonstrukce zahraničních knihoven, v současnosti jsme tento dlouholetý dluh začali vyrovnávat. Několik nových moderních knihoven již stojí a slouží uživatelům, další jsou rozestavěné, několik nových knihoven je ve stadiu projektových příprav. Nad největším fondem uloženým v NK ČR (včetně národního konzervačního fondu) se sice ještě stále vznáší mnoho otazníků – pokud nebude nová budova NK ČR postavena včas, po roce 2010 dojde k naplnění všech jejích skladů a hromadění nezpracovaných a nesvázaných dokumentů v provizorních podmínkách. **Celkově se však možnosti pro uložení a ochranu fondů v českých knihovnách postupně zlepšují.**

Další podmínkou ochrany (a v poslední době stále více spíše záchrany) je kombinace opatření, která lze shrnout do několika skupin:

- ochranné reformátování
- odkyselení (a zpevnění papíru)
- péče o prostředí, minimalizací fyzického namáhání (krabice), opravy drobných poškození

Různé země volí různou strategii. Poučením pro nás mohou být dvě sousední země, které sdílely podobný osud (Maďarsko a Polsko) a velikostí srovnatelná západoevropská země (Nizozemsko).

Maďarsko

V 60. letech padlo rozhodnutí masivního reformátování novin a časopisů. V Szechényiho knihovně bylo vybudováno rozsáhlé pracoviště ochranného mikrofilmování a navazujících činností. V rámci celého Maďarska byla tato činnost centralizována. Do konce 80.let byla z mikrofilmována v Maďarsku vydávaná periodika a projekt pokračoval mikrofilmováním zahraničních hungarik v okolních zemích. Protože s ohledem na tehdejší možnosti nebyla aplikována kompletní technologie podle doporučení, ale byl zhotoven pouze archivní negativ a uživatelský pozitiv, pokračovalo se v 90.letech zhotovováním matriční kopie na diazo filmy (ty však nejsou stejně trvanlivé jako halogenidostříbrné filmy) a později bylo ověřováno i

skenování mikrofilmů. Vyčíslení vynaložených financí v průběhu necelých padesáti let již není možné vzhledem k tomu, že došlo k podstatným změnám cen, kurzů měn, ale i filmového materiálu, přístrojů apod. V podstatě lze ale konstatovat, že Maďarsko má tento problém z velké části vyřešen.

Polsko

V Polsku bylo ochranné mikrofilmování zahájeno již v 50. letech a podílí se na něm řada knihoven. Činnost však dlouho nebyla koordinována a je otázkou, jak byly v různých institucích a v různých obdobích naplněny požadavky norem ISO. Polská národní knihovna uchovává archivní negativy (vlastní ale i dalších institucí) v počtu cca 250 000 svitků. V posledních letech Polská národní knihovna realizuje rozsáhlý projekt zaměřený na ochranu fondů, financovaný státem. Jeho stěžejní součástí je pořízení technologií hromadného odkyselování jak pro jednorázové materiály (Neschen), tak pro knihy (Bookkeeper). Odkyselují se především současné moderní publikace jako prevence degradace. V rámci projektu byla vybudována i pracoviště digitalizace, vakuového sušení a mikrobiologie jehož součástí je i etylén oxidová komora pro hubení plísní. Je to příklad velmi komplexního řešení pozoruhodný i v rámci Evropy.

Náklady jsou ale vysoké. Jen pořízení technologie Bookkeeper představuje částku 1,5 až 2 mil. EUR, vlastní provoz pak 16 EUR na knihu. Při provozu 500 knih za den to představuje neuvěřitelných 240 000 Kč denně. Za rok tak provoz přijde na více než 50 mil. Kč. Protože se jedná o dlouhodobý projekt, který by měl trvat několik desetiletí, budou náklady přesahovat 1 mld. Kč. Podobné náklady jsou spojeny s mikrofilmováním. Při dnešních cenách (8 Kč za 1 pole mf ve třech generacích) představuje objem 250 000 svitků částku 1 mld. Kč. (250 000 x 500 polí x 8 Kč.). V uvedených částkách ještě nejsou započítány náklady na ostatní činnosti z oblasti ochrany fondů (digitalizaci, mikrobiologii, drobné opravy prováděné na dokumentech po odkyselení apod.).

Nizozemsko

Nizozemská královská knihovna realizuje od r. 1997 projekt Metamorfoza zaměřený také na záchranu dokumentů ohrožených degradací. V rámci tohoto projektu bylo rozvíjeno ochranné mikrofilmování, které se od r. 2001 změnilo na hybridní technologii. Od letošního roku se technologie opět mění na ochrannou digitalizaci (preservation digitization). Letošním rokem byla zahájena druhá desetiletá etapa projektu do r. 2016, v rámci které se počítá i s odkyselováním a drobnými opravami dokumentů. Finanční prostředky na realizaci projektu Metamorfoza byly zdvojnásobeny a činí na rok 7 mil. EUR což je do r. 2016 cca 2 mld. Kč. Celkově tak Nizozemská královská

knihovna vynaloží za 20 let na záchranu dokumentů ohrožených degradací 3 mld. Kč.

Česká republika

ČR do r. 1989 neměla na záchranu ohrožených dokumentů žádnou strategii a žádné nástroje. V 90. letech byla v NK vybudována pracoviště mechanické očišťovače, mikrobiologie a klimatologie, přímé digitalizace vzácných rukopisů a starých tisků a ve 2. polovině 90. let i pracoviště ochranného reformátování novodobých dokumentů založené na hybridní technologii. Obě pracoviště reformátování slouží národním programům a tím i dalším paměťovým institucím. Tyto činnosti jsou však hrubě podfinancované, takže mohou přinést pouze částečný efekt. Vybudováním Centrálního depozitáře NK ČR se výrazně zlepšily podmínky pro skladování většiny sbírek NK ČR. V letech 2000 a 2001 byl realizován pilotní projekt výroby ochranných obalů a byla vyvinuta potřebná technologie včetně výroby speciální archivní lepenky. Projekt však není dále financován a hrozí, že lepenka, vzhledem k minimálnímu odebíranému množství, již nebude dále v ČR vyráběna. Nákup vyhovující zahraniční lepenky bude výrazně dražší. V letech 2002 až 2005 bylo v NK vybudováno specializované pracoviště na vakuové sušení papírových dokumentů využívající vakuové baličky a speciální vakuovou komoru. NK ČR se také výrazně podílela na záchraně dokumentů postižených povodní. Vybudované pracoviště má výrazný potenciál stát se základem krizového centra, které by mohlo sloužit paměťovým institucím při podobných událostech. Je třeba ho však dobudovat.

Na počátku 90. let měla ČR značný deficit v oblasti ochrany fondů a to i oproti zemím jako Maďarsko nebo Polsko. V oblasti technologií se tento propad podařilo zvrátit, pořízením většiny potřebných technologií s výjimkou odkyselování. Při budování pilotních pracovišť se v maximální míře i díky podpoře MK ČR podařilo využít prostředky na výzkum a vývoj, nadace A. W. Mellon Foundation, některé účelové dotace např. na odstranění následků povodní a prostředky vlastního rozpočtu. Více ale z těchto zdrojů financovat nelze, zejména ne masové odkyselování, provoz a rozvoj kapacit ostatních pracovišť tak, aby odpovídaly potřebám daným stupněm a rozsahem degradace papíru. Koncepce trvalého uchování tradičních i elektronických dokumentů, která tento problém měla začít řešit byla sice schválena, ale není zatím financována.

V oblasti digitalizace historických i vzácných analogových dokumentů existují v ČR kvalitní technologie, jsou respektovány jednotné standardy odvozené ze standardů mezinárodních. Hlavním problémem je chronický nedostatek finančních prostředků na vlastní digitalizaci, výrobu ochranných obalů i odkyselování sbírek.

Základní strategie dlouhodobé ochrany dokumentů je odlišná u dokumentů, které jsou ohroženy degradací a u dokumentů, které tímto procesem ohroženy nejsou. V případě dokumentů, které nejsou ohroženy degradací, jako rukopisy a staré tisky, je péče zaměřena na originální dokument a jeho dochování v co nejlepším stavu, co nejdéle do budoucnosti. Digitální formát nahrazuje dokument v běžném styku a umožňuje širší zpřístupnění.

V případě dokumentů ohrožených degradací se originál ponechává svému osudu, maximálně v ochranném obalu a péče se věnuje mikrofilmu a jeho dlouhodobému uchování (chemické zpracování, speciální mikroklima, 3 generace). Hybridní metoda je dražší, efektivnější a pro uživatele přívětivější variantou ochranného mikrofilmování (3. generace je digitální).

V současné době je v mezinárodním kontextu jedním z nejfrekventovanějších témat všech knihovnických akcí **dlouhodobá ochrana digitálních dokumentů**, která mění role a cíle jednotlivých komponent. Rolí trvalého uchování přebírá digitální záznam, uvažuje se o vypuštění mikrofilmu. To ale předpokládá, že pro trvalé uchování digitálních dokumentů budou vytvořeny optimální podmínky v rámci spolehlivého digitálního repozitáře. Na druhé straně se objevují studie upozorňující na enormní náklady vynakládané na dlouhodobé uchování pouze digitálních dokumentů a nabádající k návratu k mikrofilmu a opatřením pro prodloužení životnosti analogových dokumentů. Vývoj uvedených trendů čeští odborníci v dané oblasti pozorně sledují a operativně na něj reagují.

Spolehlivý centrální digitální repozitář

Základní podmínkou vybudování centrálního digitálního repozitáře je schválení Koncepce trvalého uchování knihovních sbírek tradičních a elektronických dokumentů v knihovnách ČR. Etapa 1: do roku 2010 [23] včetně přidělení navržených finančních prostředků. V současné době proběhl audit centrálního digitálního repozitáře podle evropské metodiky a jeho výsledky nejsou vůbec povzbudivé – viz příspěvek Koncepce trvalého uchování knihovních dokumentů stále jen na papíře.

Stručně je lze shrnout takto: **Centrální digitální repozitář de facto neexistuje. Není zachycen v žádném ze schválených legislativních ani strategických dokumentů. Jedinou výjimku tvoří dosud neschválená Koncepce trvalého uchování knihovních sbírek tradičních a elektronických dokumentů v knihovnách ČR. Etapa 1: do roku 2010. Funkcionalita centrálního digitálního repozitáře je pouze částečná (chybí komplexní systém pro správu digitálních objektů). Není zajištěna jeho dlouhodobá udržitelnost a rozvoj zejména s ohledem na absenci dostatečných finančních prostředků.**

Situace v oblasti správy a ochrany fondů je u nás měřitelná s vyspělými zahraničními zeměmi pouze v oblasti výstavby novostaveb knihoven, která zajišťuje lepší podmínky pro uložení analogových dokumentů. V této souvislosti je nutné připomenout hrozbu přehlcení skladovacích kapacit NK ČR. Tuto situaci (v NK ČR již nastala na počátku 90. let) opakovaně připustí pouze rozvojové země. Naprosto nedostatečné je financování ochranného reformátování, hromadného odkyselování. Velké nebezpečí pro osud digitálních dokumentů představuje pouze částečně funkční a kapacitně poddimenzovaný centrální digitální repozitář, na jehož existenci české knihovny při digitalizaci svých fondů spoléhají a proto dlouhodobou ochranu svých digitálních dokumentů spadajících do kategorie národního kulturního dědictví neřeší. Naprosto nutné je včasné dokončení novostavby NK ČR a schválení Koncepce trvalého uchování knihovních sbírek tradičních a elektronických dokumentů v knihovnách ČR. Etapa 1: do roku 2010 včetně přidělení navržených finančních prostředků.

Služby

Služby jako konečný produkt a nejdůležitější „výstup“ činnosti knihoven jsou ovlivněny:

- Kvalitou všech výše popsaných knihovnických procesů v knihovně (získávání, zpracování, správa a ochrana dokumentů)
- Materiálně-technickým zabezpečením knihovny (budovy, technologie, podpora)
- Personálním zajištěním (specializace, kompetence, kontinuální trénink, vzdělávání)

Základní knihovnické procesy popsané výše a jejich porovnání se zahraničními trendy přinášejí nepříliš optimistický obraz o základních stavebních kamenech služeb českých knihoven.

O materiálně-technickém zabezpečení českých knihoven platí mnohé z toho, co bylo řečeno v souvislosti se správou a ochranou fondů. Novostavby knihoven znamenají v této oblasti jednoznačný a výrazný krok kupředu.

Celkově jsou však podmínky pro poskytování služeb v českých knihovnách ve srovnání s vyspělými zeměmi výrazně horší. Pokud nedojde ke změně financování knihoven, nelze trvale zvýšit kvalitu rutinně poskytovaných služeb v knihovnách. Výsledky výzkumu a vývoje i výsledky pilotních projektů, experimentální služby a specializované služby zpravidla sledují světové trendy, a bývají na vysoké úrovni srovnatelné se zahraničím, české knihovny jsou schopny v počáteční fázi inspirovat ostatní

země, včetně zemí velmi vyspělých, jakými jsou např. USA, severské země atd. **Po pilotní fázi projektů však následuje fáze provozní a zde se výrazně negativně projevuje nesystematické financování.** Zatímco zahraniční projekty přinášející novinky do oblasti služeb se díky kontinuální podpoře dále rozvíjejí, české projekty v lepším případě stagnují a v horším dokonce zcela zanikají.

Současné knihovny již dávno neposkytují služby založené pouze na vlastních fondech uživatelům, kteří knihovnu fyzicky navštíví, ale zpřístupňují informace z/do celého světa místním i vzdáleným uživatelům.

Pokud bude existovat tradiční dokument, musí klasické i moderní služby koexistovat. Knihovny jsou stále výhradně spojovány s knihami (tradičními dokumenty) a vnímány jako místa, kde se knihy půjčují (např. 90% respondentů v posledním průzkumu v NK). Byť se knihovny velmi angažovaly ve zpřístupnění internetu, v zavedení online služeb, ve zpřístupnění elektronických zdrojů a v digitalizaci klasických sbírek, nejsou s těmito produkty a službami uživateli přímo a primárně spojovány. Životné projekty převzaly komerční organizace, knihovny zpravidla participují svými sbírkami, příp. know how. Knihovny takové služby nakupují a zprostředkovávají, využívány jsou většinou mimo knihovny (jejich webový prostor), knihovny zůstávají v pozadí. **Existují služby, kde knihovny nemohou soutěžit s ostatními subjekty na informačním trhu. Knihovny jsou však nezastupitelné ve své roli spolehlivého zdroje informací – ať již se jedná o primární dokumenty nebo metadata o těchto dokumentech. Knihovny musí nabídnout vlastní i externí informační zdroje uživatelům moderním a uživatelsky přívětivým způsobem, ideálně vše z jednoho místa a velmi jednoduše. Zároveň musí počítat s tím, že stejně, jako ony využívají ve stále větší míře externí zdroje, i jejich „vlastní“ zdroje budou stále více využívány a prezentovány externími subjekty. Z analýzy chování zahraničních knihoven je evidentní, že zahraniční knihovny si tuto skutečnost uvědomily dříve než české knihovny.**

Pro porovnání se zahraničním budou v následujícím textu služby rozděleny do dvou skupin – **klasické** (tradiční) služby a **moderní** (transformované) služby.

Klasické (tradiční) služby:

- Potenciál meziknihovnických a referenčních služeb není v českých knihovnách dosud plně využitý.
- České knihovny se teprve učí pracovat v multikulturním prostředí a práci s menšinami (kulturní, národnostní, handicapovaní)
- Multimedialita služeb v českých knihovnách až na malé výjimky de facto nepřešla do praktického života.

- V českých knihovnách je v porovnání se zahraničím velmi rozvinutá tzv. kulturně výchovná a vzdělávací činnost, zejména práce s dětmi.

Moderní (transformované) služby: (on line, virtuální, digitální)

- České knihovny postupně vyrovnávají rozdíl mezi blízkým a vzdáleným uživatelem.
- Rozvíjejí se online referenční služby, zpřístupňování digitálních knihoven, elektronické dodávání dokumentů. V porovnání se zahraničím jsou tyto služby velmi negativně ovlivněny pomalým postupem digitalizace. Stejně jako i v jiných evropských zemích celý komplex služeb svazují pravidla autorskoprávní ochrany.
- V českých knihovnách postupně dochází k virtualizaci služeb – knihovny poskytují uživatelům služby bez ohledu na fyzické místo uživatele i informačního zdroje.
- V zahraničí jsou stále populárnější služby v režimu 24/7, které nejsou zatím de facto (s výjimkou přístupu ke katalogům, portálům a digitálním knihovnám) českými knihovnami poskytovány.

Zahraníční knihovny systematicky přizpůsobují své služby modelu **Library 2.0**. Library 2.0 [24] vytváří reálný i virtuální interaktivní prostor knihovny, který umožňuje vyšší míru spolupráce prostřednictvím živých zpětných vazeb a vycházející více potřebám individuálního uživatele. Koncept je „zapůjčen“ z Business 2.0 a Web 2.0 a navazuje na jejich filosofii. Základem takových služeb je klientský přístup, individuální služby konkrétnímu uživateli. Rozvoj těchto služeb je bytostně spojen s vysokou kvalitou personálu a s velmi rozvinutými technologiemi. České knihovny zatím sporadicky realizují tento model (s ohledem na technologickou náročnost je jeho kvalitní realizace poměrně nákladná), zřídka využívají typické prvky (weblog, blog, RSS, wikizace etc.) Zde jsou na tom lépe v českém prostředí vysokoškolské knihovny, kde zpravidla existuje kvalitnější technická podpora a univerzitní komunitě je bližší aktivní spolupráce, kterou Library 2.0 podporuje a vyžaduje.

Vedle virtualizovaných služeb je stejně důležité i konkrétní místo, reálná knihovna jako místo setkávání, odpočinku a vzájemné komunikace. To předpokládá poměrně významné vklady do přebudování infrastruktury knihoven, jejich budov. Nemusí se vždy jednat o novostavby, zejména v severských zemích a v USA existuje mnoho dobrých příkladů přestavby původně „klasických“ knihoven na moderní a multifunkční studijní centra. Ani řada novostaveb českých knihoven není na změněnou roli knihoven připravena. Prostor, prostředí pro služby knihoven je velmi důležitý. Uživatel vnímá službu knihoven v konkurenci dalších služeb a očekává minimál-

ně srovnatelný komfort (prostor, nabídka, zacházení, otevírací doba), jaký nabízejí nové multiplexy, nákupní centra, fitnesscentra.

V posledních letech vznikla a/nebo vzniká řada novostaveb českých knihoven, které nabízejí svým návštěvníkům podstatně vyšší uživatelský komfort v porovnání se starými, často zcela nevyhovujícími, budovami.

Celková úroveň služeb však neodpovídá úrovni služeb ve vyspělých zemích nejen v Evropě, ale i na jiných kontinentech. Příčinou je především nedostatečné a nesystémové financování a z něho plynoucí důsledky v rovině materiální i personální. Ve službách se sčítají negativní faktory popsané výše: nedostatečné doplňování klasických fondů knihoven a absence prostředků na vazbu dokumentů, nejistá budoucí dostupnost elektronických zdrojů, pomalá digitalizace a omezená funkcionalita digitálních repozitářů, nízký počet pracovníků ve službách, který je limitem pro rozšíření služebních hodin pro veřejnost, nízké finanční ohodnocení v knihovnách a obtížná konkurenceschopnost knihoven při získávání pracovníků s ohledem na rostoucí kvalifikační požadavky – ve službách se projevuje přímá konfrontace se službami bank, obchodů a další sférou služeb. Knihovny zaostávají za podmínkami platovými i pracovními a zpravidla v této konkurenci prohrávají.

Mezinárodní spolupráce

České knihovny mají zastoupení ve většině hlavních mezinárodních organizacích [25]. Nejedná se o pouhé pasivní členství, ale o aktivní zastoupení českých odborníků v pracovních skupinách, sekcích atd. [Poznámka: výčet na stránkách NK ČR není úplný, v sekcích IFLA např. pracují ještě L. Nivnická a K. Sosna].

Čeští odborníci zasedají ve významných mezinárodních poradních orgánech.

Specialisté z českých knihoven se účastní řady mezinárodních konferencí. Zde bohužel převažuje pasivní účast, analýza přednáškové a publikační činnosti reprezentantů českých knihoven vede vždy k několika opakujícím se tématům a jménům s nimi spojeným.

Účast českých knihoven v mezinárodních projektech je stále relativně nízká a opět se omezuje na několik institucí a několik málo jmen, která se opakují v několika projektech. Účast v mezinárodních projektech je odborně i administrativně poměrně náročná, umožňuje ale navázání hlubokých a trvalých odborných kontaktů a otevírá cestu do zahraničí díky poměrně vysokým položkám na cestovné ve většině projektů. Je škoda, že této možnosti využívá stále velmi málo pracovníků českých knihoven.

Čeští odborníci pravidelně vyjíždějí na výměnné pobyty a další **návštěvy zahraničních knihoven**, zahraniční odborníci přijíždějí naopak k nám. Bohužel většina zahraničních návštěv míří do NK ČR, která tak nemůže vyhovět zdaleka všem zájemcům.

NK s ohledem na svoji koordinační úlohu a výjimečnou roli v národním i mezinárodním kontextu zcela logicky zastřešuje velkou část mezinárodní spolupráce. Koncentrace mezinárodní spolupráce v NK ČR je však v porovnání se zahraničím neúměrně vysoká, je třeba ji distribuovat i do ostatních knihoven. Souvisí to s odbornou a jazykovou připraveností pracovníků českých knihoven.

Závěr – Silné a slabé stránky, příležitosti a rizika českého knihovnictví

V závěru budou formou stručné SWOT analýzy shrnuty silné a slabé stránky, příležitosti i rizika českého knihovnictví, které vplynuly z porovnání současného stavu českého knihovnictví s mezinárodními trendy.

Silné stránky

- Rostoucí počet novostaveb a rekonstrukcí českých knihoven vytváří předpoklady pro zvýšení kvality přímých služeb uživatelům, zlepšuje podmínky pro správu a ochranu fondů i pracovní podmínky zaměstnanců knihoven.
- Získávání elektronických zdrojů se krátkodobě dostalo na úroveň srovnatelnou se zahraničím.
- Jmenné i věcné zpracování dlouhodobě respektuje mezinárodní standardy, mezinárodní výměna bibliografických záznamů a jejich integrace v širším kontextu je proto snadná.
- Klesá počet originálně vytvořených bibliografických záznamů, roste kooperace v této oblasti.
- V oblasti digitalizace, průběžného i retrospektivního zpracování fondů, budování portálů a dlouhodobé ochrany a zpřístupnění analogových i digitálních dokumentů je ČR uznávanou špičkou v mezinárodním kontextu.
- České knihovny mají aktivní zastoupení ve většině mezinárodních organizací, účastní se významných mezinárodních konferencí a projektů.
- Čeští experti zasedají ve významných mezinárodních poradních orgánech.

Slabé stránky

- Situace v oblasti doplňování „klasických“ dokumentů do fondů českých knihoven je v důsledku dlouhodobého podfinancování porovnání se zahraničními knihovnami (bohužel i s mnoha postkomunistickými) dlouhodobě velmi špatná.
- Chybí záruka finanční kontinuity pro doplňování elektronických zdrojů.
- Skladové kapacity NK ČR budou zaplněny v roce 2010.
- Kapacita i funkčnost centrálního digitálního repozitáře jsou omezené, jeho dlouhodobá stabilita je nejistá.
- Pomalu probíhá ochranné reformátování ohrožených dokumentů.
- Knihovny, které provádějí digitalizaci, neřeší dlouhodobou ochranu digitálních dokumentů a spoléhají se na dosud de facto neexistující spolehlivý centrální repozitář.
- Nízké povědomí o předpokladech dlouhodobé ochrany digitálních dokumentů vede k přeceňování popisných metadat a absenci administrativních metadat.
- Chybí finanční prostředky na nákup nových technologií nezbytných pro zkvalitnění služeb uživatelům.
- Chybí finanční prostředky na adekvátní ohodnocení kvalitních odborníků.
- Realizace Konceptce trvalého uchování knihovních sbírek tradičních a elektronických dokumentů v knihovnách ČR. Etapa 1: do roku 2010 ani Konceptce rozvoje knihoven v České republice na léta 2004–2010 nebyla podpořena uvolněním požadovaných finančních prostředků.
- Knihovny mají dluh v systematické práci s lidskými zdroji; chybí systematická spolupráce/motivace odborných vzdělávacích institucí, aby vychovávaly pracovníky pro knihovny.
- Knihovny musí obecně zlepšit práci s médii, pozitivní sebe prezentaci, PR a fundraising.
- Mezinárodní spolupráce se v porovnání příliš koncentruje v NK, chybí dostatek odborníků s potřebným jazykovým vybavením v ostatních českých knihovnách.

Příležitosti

- Zajistit dostatečný a stabilní přísun finančních prostředků na doplňování klasických i elektronických dokumentů.
- Postavit novou NK na Letné a zajistit adekvátní podmínky pro správu a ochranu cenných fondů i služeb této klíčové instituce.

- Vybudovat plně funkční centrální digitální repozitář a dosáhnout mezinárodní certifikace jeho spolehlivosti.
- Zajistit finanční pokrytí cílů uvedených v Konceptu trvalého uchování knihovních sbírek tradičních a elektronických dokumentů v knihovnách ČR. Etapa 1: do roku 2010 a Koncepte rozvoje knihoven v České republice na léta 2004–2010.
- Obohatit popisná metadata připojovaná k digitálním objektům o metadata administrativní.
- Zajistit finanční prostředky na nákup nových technologií pro knihovny.
- Zajistit lepší finanční ohodnocení pracovníků českých knihoven.
- Zvýšit především jazykovou úroveň pracovníků českých knihoven a zajistit jejich větší zapojení do mezinárodní spolupráce.

Rizika

- Pokračující negativní trendy v doplňování tradičních dokumentů a/nebo ztráta kontinuity v doplňování elektronických zdrojů povedou k dalšímu poklesu úrovně českého výzkumu, vývoje, vzdělání a snížení konkurenceschopnosti českých firem.
- Opoždění novostavby NK povede ke kolapsu služeb této klíčové instituce a ohrožení dlouhodobého uchování a zpřístupnění klasických dokumentů.
- Opožděné vybudování plně funkčního spolehlivého digitálního repozitáře povede k ohrožení dlouhodobého uchování a zpřístupnění digitálních dokumentů.
- Absence administrativních metadat neumožní bez pozdějšího manuálního doplnění dlouhodobé uchování a zpřístupnění digitálních objektů.
- Pomalé ochranné reformátování povede k rozpadu dokumentů vytištěných na kyselém papíře a/nebo opotřebovaných užíváním.
- Nedostatečný objem finančních prostředků na nákup technologií povede ke stagnaci služeb a odlivu čtenářů.
- Nedostatečný objem finančních prostředků na ohodnocení pracovníků povede ke snížení kvality služeb knihoven.
- Přílišná koncentrace mezinárodních aktivit v NK neumožní jejich další rozvoj a naopak povede k jejich postupné redukci.

Odkazy:

- [1] Konspekt. Dostupný z [www: http://konspekt.nkp.cz/konspekt.phtml](http://konspekt.nkp.cz/konspekt.phtml)
- [2] 1 N. Dostupný z [www: http://www.msmt.cz/vyzkum/informacni-infrastruktura-vyzkumu-program-1n](http://www.msmt.cz/vyzkum/informacni-infrastruktura-vyzkumu-program-1n)
- [3] Pracovní skupiny pro oblast zpracování dokumentů
Dostupný z [www: http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=fond_clen_sk.htm](http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=fond_clen_sk.htm)
- [4] Funkční požadavky na bibliografické záznamy
Dostupný z [www: http://www.webarchiv.cz/files/dokumenty/reference/frbr.pdf](http://www.webarchiv.cz/files/dokumenty/reference/frbr.pdf)
- [5] Meeting of Experts on an International Cataloguing Code
Dostupný z [www: http://www.d-nb.de/standardisierung/afs/imeicc_index.htm](http://www.d-nb.de/standardisierung/afs/imeicc_index.htm)
- [6] Lichtenbergová, Edita. IFLA. Konference odborníků o mezinárodních katalogizačních pravidlech (Die Deutsche Bibliothek, Frankfurt nad Mohanem, 28.-30. 7. 2003) In: Národní knihovna. Rok 2003, roč. 14, č. 4, s. 270.
Dostupný též z [www: http://full.nkp.cz/nkk/NKKR0304/0304270.html](http://full.nkp.cz/nkk/NKKR0304/0304270.html)
- [7] Ustanovení mezinárodních zásad katalogizace. Návrh schválený IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, Frankfurt, Německo, 2003
Dostupný z [www: http://full.nkp.cz/nkk/NKKR0304/0304271.html](http://full.nkp.cz/nkk/NKKR0304/0304271.html)
- [8] Resource Description and Access (dále RDA)
Dostupný z [www: http://www.collectionscanada.ca/jsc/rda.html](http://www.collectionscanada.ca/jsc/rda.html)
- [9] Lichenbergová, Edita. Konference Cataloguing 2007: Back to Basics – and Flying into the Future. Ikaros [online]. 2007, roč. 11, č. 3 [cit. 2007-06-29].
Dostupný z [www: http://www.ikaros.cz/node/3956](http://www.ikaros.cz/node/3956)
- [10] Functional Requirements for Authority Records (Draft)
Dostupný z [www: http://www.ifla.org/VII/d4/wg-franar.htm](http://www.ifla.org/VII/d4/wg-franar.htm)
- [11] VIAF. Dostupný z [www: http://www.ifla.org/IV/ifla72/papers/123-Bennett-en.pdf](http://www.ifla.org/IV/ifla72/papers/123-Bennett-en.pdf)
- [12] Bartl, Zdeněk. Autority a Wikipedie našly společnou řeč. Ikaros [online]. 2006, roč. 10, č. 11 [cit. 2007-06-29]. Dostupný z [www: http://www.ikaros.cz/node/3669](http://www.ikaros.cz/node/3669)
- [13] MSAC. Dostupný z [www: http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/044e-Balikova.pdf](http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/044e-Balikova.pdf) Dostupný z [www: http://info.jib.cz/news/msac-libraries?set_language=en](http://info.jib.cz/news/msac-libraries?set_language=en)
- [14] M-CAST Dostupný z [www: http://www.inforum.cz/pdf/2007/balikova-marie.pdf](http://www.inforum.cz/pdf/2007/balikova-marie.pdf)
- [15] Tematická mapa fondů.
Dostupný z [www: http://sigma.nkp.cz/F?func=file&file_name=konspekt-nkc](http://sigma.nkp.cz/F?func=file&file_name=konspekt-nkc)
- [16] Materiály k připomínkování.

Dostupný z [www: http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=fond_prip.htm](http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=fond_prip.htm)
[17] Metadatový soubor pro elektronické vysokoškolské kvalifikační práce v ČR.
Dostupný z [www: http://www.evskp.cz/standardy/metadata](http://www.evskp.cz/standardy/metadata)

[18] CASLIN. Společný záměr.

Dostupný z [www: http://www.caslin.cz/Caslin/o-projektu/spolecny-zamer](http://www.caslin.cz/Caslin/o-projektu/spolecny-zamer)

[19] Souborný katalog ČR. Dostupný z [www: http://www.caslin.cz](http://www.caslin.cz)

[20] Jednotná informační brána. Dostupný z [www: http://www.jib.cz](http://www.jib.cz)

[21] Koncepce rozvoje Souborného katalogu ČR do roku 2010.

Dostupný z [www: http://www.caslin.cz/folder.2006-10-10.8320472558](http://www.caslin.cz/folder.2006-10-10.8320472558)

[22] Preserving the digital heritage : principles and policies

Dostupný z [www: http://www.unesco.nl/main_6-3.php](http://www.unesco.nl/main_6-3.php)

[23] Koncepce trvalého uchování knihovních sbírek tradičních a elektronických dokumentů v knihovnách ČR. Etapa 1: do roku 2010.

Dostupný z [www: http://www.ndk.cz/koncepce](http://www.ndk.cz/koncepce)

[24] Library 2.0 Dostupný z [www:](http://www.libraryjournal.com/article/CA6365200.html)

<http://www.libraryjournal.com/article/CA6365200.html>

[25] Zastoupení českých knihoven v mezinárodních organizacích

Dostupný z [www: http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=nkcr_clenstvi.htm](http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=nkcr_clenstvi.htm)